

Я. П. Яремко,

д-р філол. наук, проф.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,

професор кафедри української мови

КОНОТАТИВНА СЕМАНТИКА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТЕРМІНІ

У статті доведено, що адекватне тлумачення природи політичного терміна потребує динамічного трактування його семантики, відходу від абсолютизації певних ознак (однозначності, точної співвіднесеності з поняттям, відсутності конотації тощо). Окреслено особливості конотативного аспекту семантики політонімів-корелятивів.

Ключові слова: термін-політонім, семантика, конотативний компонент, антропоцентричність конотації.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Органічним і щоденним є зв'язок людини (соціуму) із суспільно-політичною сферою, репрезентованою відповідними лінгвістичними одиницями на позначення спеціальних (суспільно-політичних) понять – політонімами. Розглядаючи термінологію як невід'ємну частину

загальнолексичної системи мови, підкреслимо: у термінолексичі відбиваються не тільки системні зв'язки між компонентами на рівні гносеології, але й співвідношення між значеннями слів у терміносистемі та їх онтологічним змістом, що проявляється на соціальному та етнічному рівнях. Це потребує комплексного підходу до аналізу семантики терміна, тобто не лише у межах термінологічного поля, але й у тих ділянках, тих дискурсах, де термін набуває додаткових прагматичних характеристик.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасне термінознавство стає відкритішим для багатьох принципово нових ідей стосовно своїх головних понять та категорій і поступово відходить від їх аксіоматизації, що важливо для вирішення як термінологічних, так і загальних проблем пізнання [1, с. 6]. Така аксіоматизація має місце, наприклад, у твердженні, що «для термінознавця слово – одиниця номінації, до якої приєднується поняття у вигляді значення. Істотним є те, що для термінознавців значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю. Конотації, як правило, відпадають» [6, с. 154]. Не входячи у дискусію щодо знакової природи словотерміна, зауважимо: у наведеному тлумаченні простежується певне самозаперечення, яке полягає, з одного боку, у трактуванні природи цієї лінгвістичної одиниці як однобічної (монолатеральної) сутності («одиниці номінації»), з іншого – за твердженням «значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» бачиться визнання двобічної (білатеральної) сутності терміна-знака, який є матеріальним й ідеальним одночасно за своєю гносеологічною природою, номінацією загальної сутності предметів, явищ, чи, точніше, понять про ці предмети, явища. Також має місце ототожнення поняття із значенням, відношення між якими є потенційно асиметричними: у поняттєву структуру терміна включаються ті релевантні (родо-видові) ознаки, які дозволяють виокремити його з-поміж інших, окреслити його нішу (значущість) у терміносистемі. Натомість значеннєва структура апріорно є глибшою, мінливою, відтак значення терміна здебільшого не вичерпується його лексикографічним тлумаченням. Однак у наведеному вище положенні та подібних нам важить інше – відмова терміну у «праві на конотації», які у ньому, «як правило, відпадають».

Мета наукової розвідки – обґрунтувати закономірність виникнення у значеннєвій структурі політичного терміна конотативного компонента, його етнокультурну зумовленість, що проявляється у термінах-корелятах.

Виклад основного матеріалу. Вимога відсутності емоційно-експресивного забарвлення як обов'язкової ознаки «ідеального терміна» продиктована тим, що категорія конотативності з характерною для неї змістовою нечіткістю і структурною аморфністю суперечить іншій невід'ємній ознаці терміна – дефінітивності, що скерована на максимально точне розкриття наукового поняття. Абсолютизація цієї ознаки – відсутність конотативного компонента у структурі значення – входить у певну суперечність з теорією лінгвістичної відповідності В. фон Гумбольдта, згідно з якою «у кожній мові виявляється закладеним своє світобачення». Порівнюючи позамовну дійсність із цілиною, «яку належить обробити людській мислі», В. Гумбольдт зазначав: «Людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [2, с. 319]. Власне суб'єктивний, а не релятивістський характер пізнання спричиняє те, що омовленню здебільшого підлягають ті предмети, пізнання якщо стимулюється потребами соціуму і в характеристиці яких відбиті не стільки їх субстанціальні ознаки, скільки їх сприйняття певним соціумом. У процесі омовлення, як слушно зауважує В. Шаховський, на ряд понять «накладаються» емотивно-суб'єктивні сітки ставлень до тих предметів, які стоять за цими поняттями [9, с. 48]. Цими сітками особливо охоплені

підсистеми суспільно-політичної терміносистеми. Її компоненти активно циркулюють в загальнонародному середовищі і через його ставлення до тих чи інших реалій набувають закономірного конотативного забарвлення. Це ставлення лінгвалізується через інтерпретацію концептів, що корелюють на осі «прогресивне-регресивне», «добро-зло», «істинне-хибне» тощо, запрограмовуючи політоніми на відповідне емоційно-експресивне навантаження. Як результат, у структурі їх лексичного значення закономірно поєднуються семи, співвідносні із предметнопоняттєвою (денотативною) його частиною, і семи, у яких реалізується прагматична (конотативна) характеристика денотата. Таку амбівалентність семантики терміна підживлюють тенденції, характерні для сучасної суспільно-політичної термінології: з одного боку, закладене в її природі тяжіння до інтелектуалізації мови, що забезпечується оптимальною денотативно-сигніфікативною співвіднесеністю термінів, чіткістю поняттєвих структур, освоєнням нових концептів тощо; з іншого боку – закономірне поширення суспільно-політичної термінології в усіх сферах соціальної практики, функціювальна «розгерметизованість», створення власної «політичної картини світу» як відбитка самотутнього політичного життя певного народу, його природного прагнення до самореалізації. Тож закономірно, що у «політичній картині світу» кожної національної спільноти поряд з універсальною, інваріантною частиною є і національноспецифічна, варіантна, зумовлена культурно-історичним та соціально-психологічними чинниками. Взаємодія цих частин розкривається шляхом порівняльно-зіставних досліджень різних мовних культур.

На такому підході свого часу загострював увагу Л. В. Щерба: «Світ, який нам дається у нашому безпосередньому досвіді, залишаючись завжди одним і тим же, досягається різними способами в різних мовах, навіть у тих, якими говорять народи, що являють собою певну єдність з огляду на культури... Порівнюючи детально різні мови, ми розбиваємо ілюзії, до яких нас привчає знання лише однієї мови – ілюзію, ніби існують стійкі поняття, які є однаковими для всіх часів і народів. У результаті виходить звільнення думки з полону слова, з полону мови і додається їй справжньої діалектичної науковості» [10, с. 69, 316-317].

Одним із засобів лінгвоментальної характеристики національних спільнот є конотативний аспект семантики політонімів-корелятивів, зокрема в українській та російській мовах. Цей аспект матеріалізується у: 1) власне конотативах, лексичні значення яких безпосередньо відбивають позитивну чи негативну прагматику найменування; 2) конотативах, семантика яких опосередковано відбиває позитивну чи негативну прагматику найменування. Першу групу утворюють терміни-інтернаціоналізми: *диктатура, демократія, соціалізм, еміграція, імпічмент* та ін., а також терміни, утворені на власномовній основі укр. *державність, вільнодумство, збори, громадський*, рос. *власть, победа, произвол, государственный*. Це слова здебільшого із сигніфікативним типом семантики. Відчутною у цій групі є питома вага термінів-антропонімів, пов'язаних із суспільно-політичною характеристикою людей: укр. *державник, благодійник, опозиціонер*; рос. *благотворитель, государственный, большевик*. Для термінів цього розряду характерний денотативно-сигніфікативний тип семантики, що дозволяє антропонімам репрезентувати як окремих індивідів (референтів) цього класу, так і загальне поняття про нього.

З-поміж власне конотативів можна виокремити корпус слів, значення яких змодельовані тим чи тим етносом на основі оцінно-прагматичного сприйняття світу. Вони свідчать про загострену увагу етносу до певних явищ, їх ознак, а отже, маніфестують його лінгвоментальність. Під час перекладу таких слів частина сем

закономірно втрачається: укр. *незалежність, чужина, звитяга, соборність*: рос. *господствовать, свободолюбие, победа, единство*.

Конотативна семантика політонімів другої групи сформувалася шляхом:

а) метафоризації як різновиду вторинної номінації. З антропоцентричного погляду рушієм метафоризації є здатність людини порівнювати все нове для неї «за своїм образом і подобою» [7, с. 6], за тими стереотипами сприйняття дійсності, які можуть мати як універсальний характер, так і національно-специфічний. До мовних універсалій належать, наприклад, семантичні переходи соматичних найменувань у військову термінологію: укр. *голівка (міни)*, рос. *голівка*, англ. *head*, нім. *Kopf*, фр. *tête*; укр. *крило (літака)*, рос. *крыло*, англ. *wing*, ісп. *ala*. Втративши свою образність, ці так звані стерті метафори перетворилися на розчленовані спеціалізовані найменування;

б) розширення валентності мотивувальних слів в напрямку набуття як тотожної семантики (*епіцентр суспільної думки / эпицентр общественного мнения, прискорення економічного розвитку / ускорение общественного развития, архітектори політики / архитекторы политики*), так і диференційної: *помаранчева коаліція / чеченський фактор*);

в) перифраз, спільних для української та російської мов: *сталінсько-брежнєвський гегемонізм / сталино-брежневский гегемонізм* (на позначення періоду радянського правління), *дерев'яна (дубова) мова / деревянный (дубовый) язык* (на позначення офіційної мови тоталітарного суспільства). Засобом заперечення цієї «дерев'яної мови» [4, с. 15], чи новомови у пострадянський період стали перифрази, конотативна семантика яких у зіставлюваних мовах має виразне афективно-знижене забарвлення через наявність сем дифемічності, пейоративності тощо. Національно-своєрідний характер асоціацій як підгрунття виникнення перифраз зумовлює індивідуальні засоби вираження конотативного змісту: якщо компонентами українських перифраз є відтопонімійні прикметники типу *московська імперія, московський вплив*, які в ролі інтенсифікаторів посилюють оцінно-негативну сему субстантивів внаслідок відомих історичних асоціацій, то до складу синонімійних російських перифраз такі слова не входять. Тут складниками перифрази здебільшого виступають лексеми з інгерентною мінус-конотацією [5, с. 197].

Антропоцентричність конотації проявляється і в тому, що на позначення одного і того ж денотата в межах однієї мови виникають перифрази різного конотативно-оцінного змісту. Так, у публіцистичних працях 90-х рр. ХХ ст. поширеними були описові звороти *в'язні сумління* і *«в'язні сумління»*, *соціалізм з людським обличчям* і *«соціалізм з людським обличчям»*, де лапки як своєрідні маркери увиразнюють іронічно-пейоративну конотацію наведених перифраз.

«Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак. Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [3, с. 29]. Якраз сучасний політичний термін відбиває певну переоцінку цінностей, що відбувається в суспільно-політичній сфері. Підтвердження цього процесу – явище конотативної енантіосемії, що має різновекторне спрямування: зміна негативної конотації на позитивну (*бізнес / бизнес; підприємець / предприниматель; власник / собственник; пан / господин*) чи навпаки (*гегемон / гегемон; колективізація / коллективизация; атеїзм / атеизм; колгосп / колхоз*). Зауважимо, що така перекомотація може і не поширюватись на окремі соціальні

групи українського і російського суспільств, зберігаючи за словами конотативно-оцінне забарвлення, характерне для радянської ідеології. Виявом методологічної поліфонійності суспільно-політичної галузі з характерним для неї співіснуванням різних ідеологій, світоглядів тощо є виразна тенденція до відновлення чи перекомотації тих політонімів, які підлягали маргіналізації чи функціональному табу у радянський період, зокрема антропоніми, що характеризували людей за належністю до військових формувань: *мазепинець, петлюривець, махновець, упівець / белогвардеец, колчаковец, деникинец, власовец*.

При зіставному вивченні лексичних конотацій важливо враховувати не стільки індивідуальне лексичне значення ізольованих політонімів, скільки їх синтагматичні зв'язки у тексті, той культурно-історичний простір, у якому народилося і функціонує слово. Пор: укр. *патріот* «той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги» (СУМ VI: 97); рос. *патриот* «тот, кто любит своё отечество, предан своему народу, родине // *перен.* тот, кто предан чему-л., горячо любит что-л. Патриот Ленинграда. Патриот своего завода» [МАС III, с. 32-33]. Компонентний аналіз цих політонімів-корелятивів на рівні мови виявляє подібність, але не тотожність їх значень, оскільки сема «самопожертва» в українському слові є експліцитною, в рос. – імпліцитною. Також денотативний обсяг рос. *патриот* порівняно ширший за укр. відповідник, що підтверджує семантичний відтінок. Натомість додаткового конотативно-оцінного забарвлення українська лексема набуває на рівні мовлення, зокрема в публіцистичних працях І. Франка: «Скептично аналізуючи свій власний руський патріотизм, застосовую ту саму мірку й до патріотизму патентованих польських патріотів, якими не можу захоплюватись» [8, с. 30]. Звичайно, тип людей, у яких «повен рот України» (Росії, Польщі. . .), не є рідкістю в будь-якому соціумі, але найменування *патентовані патріоти* «ті, що сповідують показний, декларований патріотизм» породжене реаліями бездержавності, що була характерна для України і Польщі на зламі XIX – XX ст. і стосувалась українського й польського суспільств.

Висновки. Як засвідчують спостереження, конотативний компонент у семантиці політонімів є закономірним і поширеним явищем. Активно циркулюючи в загальнонародному середовищі, політоніми зазнають його постійного впливу шляхом різноманітних прагматичних характеристик предметів, явищ чи ознак. Сутність конотативного аспекту політонімів якраз і базується на емотивно-оцінному ставленні суб'єкта до об'єкта, що зумовлює закріплення у значенні терміна поряд з «раціональними» (предметно-поняттевими) семами і конотативних елементів. Тому конотативний компонент політонімів є важливим засобом пізнання «політичної картини світу» певного соціуму, його світосприйняття.

Література

1. *Алексеева Л. М.* Термин и метафора / Л. М. Алексеева. – Перм : Изд-во Перм, ун-та, 1998. – 250 с.
2. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
3. *Жайворонок В. В.* Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення / В. В. Жайворонок // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – К. : НМК ВО, 1992.
4. *Караулов Ю. Н.* Великий... могучий... многострадальный... / Ю. Н. Караулов // Неделя – 1989. – № 40. – С. 15.

5. Мінчак Г. Б. Перифраза як засіб заперечення новомови / Г. Б. Мінчак // Проблеми зіставної семантики. Випуск 5. – К., 2001.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
7. Серебренников Б. А.. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова и др. М. : Наука, 1988. – 214 с.
8. Франко І. Дещо про себе самого / І. Франко // Вибрані твори: У 3-х томах. – Том третій. Літературознавство, публіцистика. Упорядник та редактор О. Баган. – Дрогобич, 2004. – 688 с.
9. Шаховский В. И. Соотноится ли эмотивное значение слова с понятием? / В. И. Шаховский // Вопросы языкознания. – 1987. – № 5. – С. 48.
10. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В.. Щерба. – М. : Наука, 1974.

References

1. Alekseeva, L.M. (1998), *Term and metaphor* [Termin i metaphora], Perm, 250 p.
2. Humboldt, V. fon. (1984), *Selected Works in Linguistics* [Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu], Progress, Moscow, 397p.
3. Zhayvoronyuk, V. V. (1992), *Modern socio-political dictionary: update process* // History and prospects of the development of the Ukrainian terminology [Suchasnyi suspilno-politychnyi slovnyk: protses onovlennya // Istoriya, stan i perspektyvy rozbudovy ukrayinskoyi terminolohiyi], NMK VO, Kyiv.
4. Karaulov, Yu. N. (1989), *Great... mighty... suffering...* [Velykyy... mohuchyy... mnohostradalnyy], Nedelya, No. 40, p.15.
5. Minchak, H. B. (2001), *Paraphrase as a means of a newspeak denial* [Peryphraza yak zasib zaperechennya novomovy], Problemy zistavnoyi semantyky, Kyiv, No. 5, pp. 35-43.
6. Panko, T. U., Kochan, I. M., Matsyuk, H. P. (1994), *Ukrainian terminology* [Ukrayinske terminoznavstvo], Svit, Lviv, 215p.
7. Serebrennikov, B. A., Kubryakova, E. S. (1988), *Role of a human factor in a language* [rol' chelovecheskoho faktora v yazyke: Yazyk i kartina mira], Nauka, Moscow, 214p.
8. Franko, I. (2004), *Something about myself* [Deshcho pro samoho sebe], Literaturoznavstvo, publitsystyka, Drohobych, 688p.
9. Shakhovskyy, V. I. (1987), *Does the correlative meaning of the word refer to the concept?* [Sootnositsya li emotivnoye znacheniye slova s ponyatiyem], Voprosy yazykoznaniiya, No. 5, p. 48.
10. Shcherba, L. V. (1974), *Language system and speech activity* [Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost], Nauka, Moscow.

Я. П. Яремко,

*Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка*

КОННОТАТИВНАЯ СЕМАНТИКА В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕРМИНЕ

Статья посвящена адекватной трактовке природы термина, которая требует динамического понимания его семантики, отхода от абсолютизации некоторых признаков (моносемантики, отсутствия коннотации). В статье представлены национальные особенности коннотативного аспекта терминов-коррелятов.

Ключевые слова: термин-политоним, семантика, коннотативный аспект, антропоцентричность коннотации.

Ya. P. Yaremko,

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Ukrainian Language Department*

CONNOTATIVE SEMANTICS IN A MODERN POLITICAL TERM

The article is devoted to the adequate interpretation of the term's nature, which requires the dynamic treatment of its semantics, setting off the defiance of this language unit contradiction, including some of its absolute features (monosemantics, definite relationship with a denotation, absence of connotation). It is caused by the variability of the knowledge about the concept of a confident sphere. National peculiarities of the connotative aspect of the terms-correlatives are outlined in the article.

Expanding the research paradigm – from linguocentric (structural) to the anthropocentric (ethnocentric) reveals discursive essence of the term *politonim*, its features and functions in a real communicative process. It enables to describe not only lingual but also ideological and cultural coding system in the political terminology.

Key words: term-politonim, semantics, connotative aspect, anthropocentricity of connotation.